

Тягло А.В., Воропай Т.С. КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ: ПРОБЛЕМА МИРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ XXI ВЕКА. ХАРЬКОВ: УН-Т ВНУТРЕННИХ ДЕЛ, 1999. - 285с.

Протягом тривалого панування в системі радянської освіти ідеологізованої «діалектичної логіки» тема критичного мислення не те щоб ніяк не порушувалась – навпаки, постійно підкреслювалось, що марксистсько-ленінська діалектика «критична і революційна». Однак за межами вузького кола «до непристойності» рафінованих марксистів, які чесно намагались виявити та (о, Боже!) застосувати критичний і революційний імпульс цієї діалектики на практиці, місця для його прояву більше не було, як не було і відповідного інтересу в абсолютній більшості тих, хто вимушено «проковтував» її разом з обов'язковими привісками на зразок «історичних рішень» чергового з'їзду чи пленуму ЦК КПРС. Сам принцип і сама природа централізованого тотального регулювання всіх сторін соціального життя («соціалізм – це одна гігантська фабрика і одна контора» – Ленін) виключали критицизм як щось самовільне, анархічне і допустиме лише в рамках, чітко визначених начальством. Тому, якщо серйозно ставитись до перспективи демократизації нашого суспільства, слід погодитися з основною тезою авторів: «Критичне мислення є інструментом і продуктом демократизації менталітету пострадянської людини» (с.3).

Монографія складається з чотирьох частин, де подано різні ракурси предмета, його еволюції, сучасного стану і перспектив розвитку та застосування критичного мислення.

У першій частині обговорюються два начала критичного мислення: його пізнавальні і соціальні витоки. Автор цієї частини О.В. Тягло починає з дослідження фундаментальної ролі критицизму в пізнанні, що без освіжаючого припливу критики перестає розвиватися і перетворюється в якість «скоропсувне» знання, спроби консервації якого призводять до догматизму. Цю очевидну істину автор доповнює в душі методології Нільса Бора досить незвичним у наші дні, проте цілком справедливим висновком про необхідність аналізу не тільки протилежності, але й зв'язку критичного і догматичного мислення в науковому пізнанні. Автор розрізняє історично і ситуативно корисний, необхідний і неминучий елемент догматизму в його позитивній іпостасі консерванта – нехай і обмеженого, явно потенційно фальсифікованого, та все-таки знання, що оформлене у більш чи менш завершене вчення (*dogma*, зокрема догма права), і чисто ретроградну іпостась мертвого й такого, що омертвляє когнітивні ресурси догматизму як функціональної іпостасі псевдознання. Ці два аспекти догматизму не часто зустрічаються в контексті обговорення критичного мислення, та саме їх розмежування дозволяє О.В. Тяглу встановити цікаві взаємозв'язки між догматичним і критичним мисленням. Справа в тому, що критика завжди передбачає присутність якоїсь догми. і сам її інтелектуальний тонус та ев-

ристичний потенціал визначаються змістовним діапазоном і глибиною тієї, потребуючої поліпшення, догми (фальсифікованої теорії), яка стає об'єктом критичного аналізу. Додамо від себе, що й саме критичне мислення може стати, так би мовити, парадогматичним, якщо критика стає самоціллю і «мистецтвом для мистецтва», як це вже було у софістів.

Загалом у запропонованому О.В. Тяглом підході до критичного мислення явно відчувається вплив К. Поппера і його школи, що виявляється, зокрема, в намаганні постановки і вирішення проблеми демаркації між критичним мисленням та апологетикою як соціально-функціональним каналом догматизму. У цьому зв'язку цілком природним є перехід автора до розгляду соціальних витоків критичного мислення. Приєднуючись до концепції «відкритого суспільства», запропонованої Поппером, О.В. Тягло вбачає соціальні витoki критицизму та їх негативну неелімінованість у принциповій недосконалості людства, формами компенсації якої є критицизм і толерантність – толерантність, насамперед, до недосконалості та «інакшості» інших людей та інших ідей, а також до самої можливості зустрітись з критичним запереченням наших власних поглядів. Тільки суспільство, яке **це боїться** критики і в якому **це бояться** критики, може стати і стає відкритим, тобто демократичним і вільним. Фази цього білатерального процесу О.В. Тягло пов'язує з типологічними формами проявів критицизму і толерантності в доіндустріальному, індустріальному і постіндустріальному суспільстві.

У частині другій «Еволюція логіко-філософських основ критичного мислення» автор розглядає принципову обмеженість формально-логічних основ критичного мислення, неформальну логіку як сучасну основу критичного мислення, розвиток основ критицизму в структурі глобальних змін сучасної культури Заходу і статус діалектичної логіки як основи критицизму. Можна погодитися з О.В. Тяглом з приводу того, що критичний потенціал формальної логіки принципово обмежений саме її формальним характером і принциповою невизначеністю багатьох змістовно важливих моментів і сторін мислення. Але, на мій погляд, слід було б також вказати, що формальна логіка, а ще точніше, автори багатьох сучасних формальних логік взагалі не ставлять перед собою завдання подати формалізовану теорію критичного мислення навіть тоді, коли обговорюють парадокси і пропонують системи, що дозволяють їх елімінувати або пом'якшити (як, наприклад, багатозначні, нечіткі чи парансуперечливі логіки), або коли пропонують формальні теорії питань і відповіді чи навіть теорії дискусій. Призначення формалізмів полягає у більш чи менш точному описанні структури або процедури ментальної дії, знаходженні якогось стандартного алгоритму, тобто якщо дуже огрубити суть справи, – в запропонованні якоїсь догми, на яку цілком розповсюджуються попперівські схеми сволоцції наукових теорій, що наводить О.В. Тягло.

Таким чином, неформальна логіка відрізняється від формальної насамперед своєю націленістю на використання в повсякденних і близьких до них сферах діяльності, а не в суто наукових контекстах математики, фізики чи логіки. Взагалі до неї звертався ще Цицерон («De Inventione»), а в епоху Відродження – П'єр де ля Раме, але її сучасний розвиток справедливо пов'язується в рецензованій книзі з працями С. Тулміна, Х. Перельмана, Ірвіна Копі та ін.

Далі О.В. Тягло пропонує цікавий та оригінальний погляд на критичний ресурс марксистсько-ленінської діалектики. Можна погодитися з його висновками про те, що критицизм – це не універсальна норма марксистсько-ленінізму, більш того, як показує О.В. Тягло, сама діалектика при ретельному дослідженні не є ані універсальною, ані вичерпною і придатна для застосування тільки в закритих системах (с.64, 68). На мою думку, цей важливий теоретичний висновок автору слід було б співвіднести з відомим поперівським аналізом логічного статусу діалектики як формально переповненої системи, в якій виводиться все, що завгодно.

У зв'язку з обговоренням ідейних основ критичного мислення в гуманітарних науках заслуговує уваги присвячена їм частина книги, написана Т.С. Воропай. Критичне мислення співвідноситься з герменевтичними дослідженнями античності, Нового часу і особливо з класичною німецькою та сучасною французькою традиціями. Цікава, глибока й оригінальна експозиція поглядів Ніцше, Дільтея, Хайдеггера, Гадамера, Рікера, сучасних постмодерністів, багато з яких досі не були належним чином проаналізовані у вітчизняній науковій літературі. Хоча я не належу до числа прихильників Ніцше і постмодерністів через їх підкреслену необов'язковість, демонстративне небажання підкорятися скільки-небудь суворим формальним рамкам, однак я вдячний автору даної частини за добротне дослідження ідеології декомпозиції, яка мені (і, сподіваюсь, не тільки мені) нарешті стала зрозумілою завдяки скрупульозному аналізу джерел (у тому числі й багатьох зовсім недоступних як у прямому, так і в переносному сенсі). Безсумнівно, ідеологія декомпозиції, запропонована Дерріда та іншими постструктуралістами, прямо корелює з неформальною методологією критичного мислення, якщо взагалі не є її особливим варіантом. Інша справа, наскільки продуктивною вона може виявитися за межами чисто інтелектуальних мовних ігор у сфері літературознавства чи мистецтвознавства, - це питання, мабуть, не ставлять і самі «гравці».

Заключна, четверта частина монографії «Про шляхи запровадження критичного мислення в сучасну освіту» містить повчальний і надзвичайно інформативний огляд впровадження курсу критичного мислення в освіту країн Північної Америки, котрий став, як я й сам мав можливість переконатися, повноцінною академічною дисципліною, що входить у національний освітній стандарт. Безумовною заслугою автора є ознайомлення наукової та педагогічної громадськості зі змістом і технологією американсь-

кого і канадського курсу критичного мислення, який, на мій погляд, у формі, наданій йому О.В.Тяглом, може бути альтернативою або, за найбільш сприятливих умов, доповненням і продовженням курсу формальної логіки, а за менш сприятливих - може бути включений у традиційний курс. Це, власне, і робить О.В.Тягло, поступово, зате впевнено насичуючи курс логіки елементами критичного мислення. Правда, я не впевнений, що запропонована ним діаграматична техніка і обрахування аргументів дійсно мають якусь практичну користь, проте їх дидактична ефективність не викликає сумнівів.

Насамкінець хочу підкреслити, що в монографії О.В.Тягла і Т.С.Воропай ми отримали дуже свіже, цікаве й доведене до рівня практичного застосування теоретичне дослідження, яке виявляє продуктивну перспективу розвитку освіти прийдешнього століття.

В.Д. Титов, д-р філос. наук

**Л. Д. ТИМЧЕНКО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО.
ХАРКІВ: КОНСУМ, 1999. – 528 с.**

Публікація представленого підручника є позитивною і вкрай необхідною подією в системі вищої освіти України. Шкода, але факт, що за роки незалежності в Україні не було надруковано жодного підручника для вищих юридичних учбових закладів з такої актуальної дисципліни, як «Міжнародне право». І це тоді, коли Україна в своїй політиці і національному законодавстві взяла чіткий курс щодо поважання норм міжнародного права, прав людини і основних свобод. Видання підручника Л.Д.Тимченка заповнило існуючу прогалину і, безперечно, буде стимулювати інших авторів до написання подібних книг – дуже потрібних для вищої юридичної школи України.

Підручник складається з передмови, 21 розділу, що поділені на 155 параграфів, списку скорочень, предметного покажчика і змісту. Достойнство підручника в тому, що він охоплює всі основні галузі і інститути сучасного міжнародного права, містить сучасну статистичну інформацію стосовно міжнародних відносин. Структура підручника відзначається взаємопоєднаністю і послідовністю компонентів.

Починається робота з викладу історії формування міжнародного права як специфічної системи права. Далі в ієрархічній послідовності розміщені розділи, що відповідають галузям сучасного міжнародного права. У підручнику ґрунтовно викладається міжнародно-правова доктрина України, її договірна практика і діяльність Української держави в міжнародних організаціях.

Багато уваги автор приділяє питанням прав людини і основних свобод. Цікавий підхід Л. Д. Тимченка щодо розгляду питання виникнення і розвитку інституту міжнародних організацій. Послідовно автор націлює